

СКЛАДОВІ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО СЕКТОРУ КИЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ: РЕАЛІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

У статті досліджено сталий розвиток сільських територій Київської області. Висвітлено проблему «холдингізації» аграрної сфери, наслідком якої стала втрата якості соціально-економічних умов життя на селі. Встановлено ключові фактори, які помітно вплинули на формування сільського та міського поселення в досліджуваному регіоні. Виділено індикатор позитивних зрушень, яким може слугувати розподіл зайнятої робочої сили за секторами прикладання праці. Запропоновано розроблення сучасного нормативно-правового інструментарію щодо переходу на засади класифікації сільських і міських територій, що прийняті в ОЕСР, на базі нових адміністративно-територіальних утворень.

Ключові слова: сільські території, проблеми розвитку сільської місцевості, соціально-економічний розвиток, індикатор позитивних зрушень, класифікації сільських і міських територій.

Увага до проблем соціально-економічного розвитку сільського сектору з боку державних органів влади, економістів та наукової спільноти носить переважно теоретичний і лише іноді цілеспрямований практичний характер. Зарубіжні науковці у своїх дослідженнях відводять периферії значну роль, як невід'ємній частині цілісного і збалансованого суспільства, підходячи до цієї теми з географічних, демографічних та економічних перспектив [1]. Бідність у сільській місцевості та високий рівень безробіття, погіршення демографічної ситуації, скорочення мережі закладів соціальної інфраструктури у сільській місцевості, які разом негативно впливають на відтворення трудових ресурсів, зниження обсягів виробництва та високі темпи міграції завжди були проблемами розвитку сільської місцевості в нашій країні.

В цілому, сталий розвиток сільських територій характеризує, з одного боку, зовнішні великі обмеження природних ресурсів, які формують далеку перспективу, а з іншого – визначають можливості соціально-економічного розвитку сільських громад та господарських суб'єктів [2].

Вітчизняні науковці визначають соціальну важливість тією структурною детермінантою, від якої залежить добробут суспільства. Це пояснюється тим, що воно своєю працею забезпечує життєдіяльність суспільства, а більшість галузей економіки – сировиною [3]. Отже, здійснюючи діяльність у сфері сільськогосподарського виробництва, селянство безпосередньо бере участь у забезпеченні продовольчої безпеки держави. На сьогодні в Україні відбувається негативна тенденція розвитку якості життя людей у сільській місцевості – звужується доступ селян до основних соціальних послуг: освіти та охорони здоров'я. Значними залишаються бідність та рівень безробіття. Спостерігається масовий виїзд працездатних сільських жителів у пошуках роботи за межі держави. Висока смертність і низький рівень народжуваності є фактором погіршення демографічної ситуації на селі. Водночас подальша деградація соціально-трудової сфери ставить під загрозу вітчизняне сільськогосподарське виробництво, отже, національну безпеку держави. Тому сутність сучасної

державної аграрної політики полягає не тільки у зміцненні аграрного виробництва, а й у проведенні широкої системи соціальних заходів на селі [4].

Встановлено, що до найбільш помітних проявів впливу на розвиток та діючі тренди в сільському секторі Київської області за 2001–2018 рр. слід віднести наступні:

➤ значно нижчі відносні темпи зменшення чисельності сільського населення в пристолочному регіоні, порівняно із сільською місцевістю України загалом – відповідно 14,1 і 18,5 % (0,76 : 1,0) за останні сімнадцять років. Водночас, на загальному тлі менш дискомфортної ситуації у регіоні відбуваються дуже складні й суперечливі процеси, які суттєво поглиблюють диференціацію між приміськими і віддаленими сільськими районами, а в їх кордонах – між сільськими поселеннями, що помітно відрізняються за умовами транспортної доступності до центрів базових рад, територіальних громад і районів;

➤ значно нижчі відносні показники зняття сільських населених пунктів з адміністративного обліку в регіоні, порівняно із обсягами скорочення сільського населення: відповідно 8 сіл із 273 знятих з адміністративного обліку сільських населених пунктів загалом по Україні, що становить 2,9 %, порівняно із часткою безповоротно втраченого сільського населення – 3,7 % (відповідно втрати сільського населення складають по регіону 109,3 тис. осіб та 2956,1 тис. сільських жителів по Україні загалом). Водночас, на цьому тлі логічним виступає висновок про те, що тут має місце фактор «відкладеного на майбутнє» зняття з адміністративного обліку обезлюднених сіл;

➤ значно вища частка сільського населення в регіоні, порівняно з аналогічним показником по Україні загалом (відповідно 37,9 і 30,7 %). Однак, і це логічно, помітно вищі темпи зменшення з початку 2000-их років його частки по сільській місцевості регіону – на 4,5 % (42,4 –37,9), але по Україні – лише на 1,9 % (32,6–30,7). Це свідчить про те, що частина сільських жителів області традиційно надає перевагу проживанню по місцю народження, однак, із урахуванням раціональної транспортної доступності до сфери прикладання праці в міських поселеннях, зайнята переважно за його межами. Цьому також сприяють значно вищий рівень розвитку соціальної та інженерної інфраструктури, а також розміщення безпосередньо у сільських поселеннях регіону поза аграрних видів економічної діяльності, зокрема: цехів промислових підприємств та підсобних промислів, підрозділів по добуванню природних і мінерально-сировинних ресурсів, автотранспортних контор і логістично-розподільчих центрів, будівельних й інших обслуговуючих організацій, а також окремих діючих об'єктів соціальної та інженерної інфраструктури тощо.

Необхідно зазначити, що в адміністративному відношенні поділ на сільські та міські поселення – це надзвичайно анахронічне положення, яке практично не реагує на реальні зміни у чисельності населення та сферах зайнятості сільських жителів. Чинний нормативний акт у цьому відношенні – Указ Президії Верховної Ради Української РСР від 12.03.1981 р. №1654-Х. Зазначеним Указом було затверджено Положення про порядок вирішення питань адміністративно-територіального устрою Української РСР, основні із яких чітко регулюються через величину міських поселень та частку зайнятих у поза аграрному секторі (індустріальному виробництві та сфері обслуговування населення). З того часу минуло більше третини століття, а отже трансформації і процеси, що відбувалися

у суспільстві та економіці, а особливо у сільському секторі, внесли значні зміни як в чисельність і структуру зайнятості сільського населення, так і в структуру сільських населених пунктів за виконуваними функціями, людністю, сферами зайнятості жителів, типом відтворення населення тощо. Ключові фактори, які помітно вплинули на формування зазначеної ситуації, наступні:

- значне скорочення чисельності зайнятих у сільському господарстві, що об'єктивно супроводжується зниженням його частки у структурі зайнятості населення України загалом та пристолічного регіону, зокрема;
- закриття об'єктів соціальної сфери у сільській місцевості, що супроводжувалося зменшенням чисельності як обслуговуючого персоналу, так і кадрів вищої кваліфікації (вчителів, культпрацівників, лікарів);
- охоплення сільської місцевості міграційними процесами, живильним середовищем для яких є шкільна молодь, що закінчує місцеву освітню установу та вибуває для продовження навчання і в багатьох випадках не повертається до місць народження, а також працездатне населення молодше середнього віку (25–35 років), яке у пошуках кваліфікованої та добре оплачуваної роботи мігрує не лише до українських міст, але й до країн близького і віддаленого зарубіжжя;
- реальне скорочення чисельності населення України, а особливо сільського, що призвело до суттєвих диспропорцій у демографічних характеристиках (народжуваність, смертність, віко-статеву структуру);
- складні, переважно негативні демографічні процеси (висока смертність й безповоротна міграція) мали своїм наслідком депопуляцію сільського населення, зростання частки осіб пенсійного віку, збільшення кількості і частки малих сільських населених пунктів, обезлюднення дрібних сіл, подрібнення та згортання сільської поселенської мережі тощо.

Унаслідок цього село – головний носій функцій сільського господарства і для населення якого воно залишається основною сферою прикладання праці, опинилось у ситуації, коли рамки цієї залежності поступово звужувалися, а почасти були зруйновані практично повністю. З одного боку, велика частина переважно малих і дрібних сіл, унаслідок безповоротної втрати населення, нині фактично віртуально обслуговує сільськогосподарські угіддя, що тяжіють або були історично закріплені за конкретними населеними пунктами. Хоча земельні угіддя при цьому залишилися у тих же масштабах. А з другого боку, у тих районах, де відбулася «холдингізація» аграрної сфери, її наслідком стала втрата залежності (чіткої кореляції) якості соціально-економічних умов життя на селі від економічних результатів, досягнутих у сільському господарстві. Йдеться про те, що впровадження широкозахватної та високомобільної сільськогосподарської техніки супроводжувалося обвальним скороченням зайнятості для жителів тих населених пунктів, сільськогосподарські угіддя яких були акумульовані до земельних банків агрохолдингів. Причому спостерігається посилення цієї тенденції, оскільки загальний земельний банк агрохолдингів в Україні охоплює практично чверть залучених у виробництво сільськогосподарських угідь. За оцінками вчених, податки, що отримуються з прибутків від експлуатації таких земель, адмініструються і спрямовуються до бюджетів тих місцевих рад, де розташовані центральні офіси агрохолдингів. Отже, село потерпає від «холдингізації» сільського господарства двічі: поступово «вимиваються» робочі місця, де було зайняте місцеве населення, а місцеві громади не отримують податків від використання їхніх земель і тому реально не можуть забезпечити

поліпшення умов життя в сільських населених пунктах, що перебувають під їх юрисдикцією.

Отже, нині досить активно й різнобічно розмиваються межі між такими дихотомічними поняттями як «село-місто» та «сільське господарство-промислове виробництво», що супроводжується посиленням процесів взаємопроникнення як чисто сільськогосподарських функцій в середовище міських поселень, так і промислових функцій в сільську поселенську мережу. Таким чином ключова функція села, тобто забезпечення розвитку сільського господарства, все звужується, однак не може бути зліквідована повністю. Об'єктивним індикатором цих зрушень може слугувати розподіл зайнятої робочої сили за секторами прикладання праці. Водночас на цьому тлі, починаючи з нинішнього століття з незначними відкортами, відбувалося поступове збільшення виробництва продовольчої продукції, зокрема: сільського господарства – 89,2 %, харчової промисловості – 107,2 % (2017 р. порівняно з 1990 р.; у 2000 р. відповідно 53,4, 52,1 %).

Динамічні структурні трансформації у поселенській мережі, різношвидкісні демографічні процеси та реальні спадні тренди попередніх змін, економічних і аграрних криз, які продовжують діяти за нинішніх умов, спонукали до виникнення нових реалій. Їх об'єктивна оцінка дозволяє зробити висновок про те, що відбувається подальше взаємопроникнення як функцій сільського господарства до виробничої сфери міських поселень, так і функцій промислової діяльності до сільських населених пунктів. У цьому зв'язку відбувається динамічне «розмивання» міжсекторальних й адміністративних кордонів не лише між містом і селом, але й міжгалузевих в АПК, що об'єктивно породжує неоднозначність їх трактування. Подолати таку неоднозначність можна лише піднявшись на вищий щабель розгляду об'єкта – тобто, аналізувати не сільське господарство чи село, а агросоціоекосистему або ж сільський сектор. Зазначимо, що вказані зміни й трансформації у практичному і статистичному відношенні не відстежуються і не знаходять свого теоретичного продовження в удосконаленні відповідної законодавчої бази. На нашу думку, одним із таких варіантів у цьому зв'язку може стати розроблення сучасного нормативно-правового інструментарію щодо переходу на засади класифікації сільських і міських територій, що прийняті в ОЕСР, на базі нових адміністративно-територіальних утворень, тобто визнання в якості статистичних територіальних одиниць обліку вже утворених й функціонуючих об'єднаних територіальних громад і адміністративних районів (за умови їх збереження).

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. De Souza, P. The rural and periphera lin regional development: An alternative perspective. 2017. P. 1–268. URL: <https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0.085049705255&doi=10.4324%2f9781315211183&partnerID=40&md5=674ce566f2067d5d8cde2e9cc4e244c2> (дата звернення: 20.04.2019).
2. Sustainable development of territories based on the integrated use of industry, resource and environmental potential/ O.Y. Voronkova et al. *International Journal of Economics and Business Administration*. 2019. 7(2). P. 151–163.
3. Землі сільськогосподарського призначення: права громадян України : наук.-навч. посіб. / за ред. проф. Н.І. Титової. Львів : ПАІС, 2005. 266 с.

4. Статівка А.М. Організаційно-правові питання соціального розвитку села в Україні: моногр. Харків : Право, 2007. 208 с.

УДК 334.021

КРИСАНОВ Д.Ф., д-р екон. наук

ВИБОРНА В.Д., аспірант

Білоцерківський національний аграрний університет

СОЦІАЛЬНИЙ КАПІТАЛ В АГРОСФЕРІ: СУТНІСТЬ ТА РІВНІ ФОРМУВАННЯ

В тезах обґрунтована актуальність дослідження соціального капіталу в агросфері в Україні. Узагальнено наукові підходи до визначення сутності та компонентів соціального капіталу. Визначено місце соціального капіталу в агросфері. Розроблено власне визначення категорії «соціальний капітал в агросфері».

Ключові слова: соціальний капітал, агросфера, довіра, норми.

В наш час концепція соціального капіталу є дискусійна серед філософів, економістів, соціологів й політологів та має міждисциплінарне поняття. Попри те, що активного розвитку та використання в світовій літературі це поняття набуло приблизно починаючи з 60-их років, до сих пір йдуть активні дискусії з приводу метафоричної назви, трактування поняття, структури, його формування та сили впливу цього феномену на економічні показники підприємств та країни в цілому. На сьогодні не зафіксовано єдиного загальноприйнятого визначення поняття соціального капіталу, а варіацій його трактування є надзвичайно багато.

За останні роки дослідниками створено фундаментальні основи вивчення тематики соціального капіталу, яскравими представниками яких є Дж. Коулмен, Р. Патнем, Ф. Фукуями, Г. Лаурі, Е. Остром, П. Бурдьє, О. Грішнова, О. Михайловська, М. Лесечко, О. Сидорчук, О. Дем'янчук, О.О. Яременко, Ю.К. Зайцев та ін. Проте у іноземних вчених наявно більше тривалого досвіду та напрацювань, ніж в українських колег, тому існує потреба в всебічному дослідженні цього поняття та систематизації знань.

Поява та відокремлення такого феномену як соціальний капітал, пов'язана з історичним та економічним розвитком суспільства, в тому числі бере початок з праць античних мислителів, що поклали перші цеглинки в суспільних науках та філософії в цілому. З появою певних матеріальних і нематеріальних передумов почали формуватися тісні соціальні зв'язки, що стали необхідні для забезпечення комфортного життя, успішної діяльності, кооперації людей у праці, зростання доходу, розв'язання проблем, що виникали у соціумі.

Саме усвідомлення потреби у взаємодії та згуртованості задля економічного виживання, задоволення суспільних потреб, реалізація людини на ринку праці у розрізі ефективних трудових відносин дали рушійну силу появи феномену ХХІ століття – соціального капіталу.

У ринкових умовах дослідники відмітили, що він має значний вплив на ефективність діяльності того чи іншого суб'єкта господарювання, при цьому несе неформальний та некореляційний характер, частково базується на морально-соціальних нормах, історично-культурних засадах та політично-